

6. Пітюлич М.М. Домогосподарства: соціально-економічні трансформації (регіональний аспект дослідження): Монографія / Пітюлич М.М., Чакій О.І. – Ужгород: ВАТ «Патент», 2009. – 168 с.
7. Статистичний щорічник України за 2008 рік. – Київ: 2009.

УДК 342.9

П.С. Гарасим, С.В. Зюбаненко
ГУМВС України у Львівській області

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ПОТЕРПІЛОГО ТА ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ

В статті розглянуто характеристика особи потерпілого та особи злочинця на на ґрунті ксенофобії, расової та національної ворожнечі.

Ключові слова: потерпілий, злочинець, злочин, ксенофобія, расової та національної ворожнечі.

В статье рассмотрены характеристика личности потерпевшего и личности преступника на на почве ксенофобии, расовой и национальной вражды.

Ключевые слова: потерпевший, преступник, преступление, ксенофобия, расовой и национальной вражды.

In the article the characteristics of the person and the victim of a criminal in xenophobic, racial and national hatred.

Key words: victim, offender, crime, xenophobia, racial and national hatred.

Постановка проблеми. Одним з елементів криміналістичної характеристики злочинів, вчинених на ґрунті ксенофобії, расової та національної ворожнечі є особа злочинця. Особа злочинця – це особистість людини, яка винно вчинила суспільно небезпечне діяння, заборонене законом під погрозою кримінальної відповідальності. Специфічні риси, що її характеризують, знаходять свій прояв насамперед у поведінці, яка передуює вчиненню злочину. У досліджуваній категорії злочинів особа злочинця виступає свого роду, носієм інтелектуальних завдань, що містять у собі безліч невідомих, які підлягають установленню. Злочинець не тільки моделює, а й уявляє подію в її нібито природному прояві, і тому, при її аналізі не завжди можна виявити і простежити ту помилку, яка порушує всю схему події.

Мета та завдання досліджень – дослідження особи злочинця та потерпілого згідно статей кримінального кодексу України у злочинах вчинених на ґрунті ксенофобія, расової та національної ворожнечі.

Згідно зі статтями 3 і 7 КК України злочинцем є особа, яка навмисно або з необережності вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння.

Як показують результати проведеного нами анкетування слідчих ОВС та прокуратури, найбільш поширеними факторами, які впливають на кількість злочинів вчинених проти іноземців є особа злочинця (62%). Інші фактори значно рідше згадуються респондентами: регіон, у якому вчинено злочин (19%); особистість потерпілого (10%); предмет злочинного посягання (6%); нелегальна міграція (3%).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення особи злочинця – складна комплексна проблема, яка вимагає різнобічного підходу. Аналіз юридичної літератури показав декілька напрямків дослідження даного об'єкта: кримінологічне, кримінально-правове, кримінально-процесуальне, судово-психологічне, виправно-трудове та криміналістичне. Усі вони становлять єдине ціле – правове дослідження особи і вимагають єдиного підходу. Найбільш важливими на початковому етапі розслідування злочинів, вчинених на ґрунті етнічної ненависті опитані слідчі ОВС та прокуратури, вважають дані про особу злочинця; (48%); дані про особу потерпілого (26%); про спосіб життя (14%) та про зовнішність; цих осіб (12%).

Виклад основного матеріалу. У криміналістичному вивченні особи, яка вчинила злочин, передбачений ст. 161 КК України, вважаємо за доцільне виділити два специфічні напрямки.

По-перше, отримання інформації про особу невідомого злочинця. Цей напрямок має коли відомий факт злочину, а особа, яка його вчинила не встановлена. Таке вивчення носить опосередкований характер.

По-друге, збирання і дослідження відомостей про вже відомого слідству затриманого підозрюваного з метою вичерпної криміналістичної оцінки особи суб'єкта. Отримана інформація в даному разі використовується для: а) вибору тактики провадження окремих слідчих дій і досягнення необхідного психологічного контакту з підозрюваним (обвинуваченим); б) прогнозування поведінки злочинця на різних етапах розслідування; в) усвідомлення його справжньої ролі у вчиненому злочині і виявлення інших учасників злочинної групи; г) планування розслідування.

Характеристика особи злочинця містить такі дані: а) соціальні – соціальний стан, освіта, національність, сімейний стан, професія і т.п.; б) психологічні – світогляд (світосприйняття), переконання, знання, навички, звички, емоції, почуття, темперамент і т.п.; в) біологічні – стать, вік, особливі прикмети, фізичні дані: сила, зріст, вага та деякі інші.

При вчиненні етнічних злочинів в ролі цільового мотиву виступає прагнення до витіснення суб'єктів – представників іншої національності або раси з соціальної реальності.

При розгляді злочинів, вчинених на ґрунті ксенофобії, расової та національної ворожнечі мотив національної чи расової ворожнечі може бути орієнтуючим і технічним.

Тільки такий складний ієрархічний підхід до дослідження мотивів при вчиненні етнічних злочинів сприяє досягненню мети вивчення структури як злочинів цієї групи взагалі, так і конкретного злочину зокрема.

Разом з тим дослідженням мотивів злочинної діяльності не вичерпується вивчення структури й сутності суб'єктивної складової злочину як єдиної, цілісної системи. Суттєве значення має те, якого типу суб'єкти втягнуті у конфлікт на національному або расовому ґрунті, чи вчиняються злочинні дії в межах масових етнонаціональних конфліктів, локальних зіткнень чисельно невеликих груп або конфліктів відповідно до типу «винний-потерпілий» або «винний – невелика група потерпілих».

Таким чином, суб'єктами злочинів досліджуваної групи можуть виступати як окремі особи, так і групи осіб, при цьому групи дуже численні. Вивченням особливостей особистості злочинця-одинака не має великої складності. У разі ж вчинення злочину групою осіб, дослідження особливостей особистості та мотивів поведінки кожного з винних має бути доповнено дослідженням тих зв'язків, які існують між ними і не тільки визначають ієрархію мотивів в групі, але можуть впливати на зміну ієрархії мотивів будь-якого з індивідів.

При вчиненні етнічних злочинів групою осіб громадська небезпека діяння значно зростає через низку суб'єктивних причин:

- члени групи надають один одному психологічну допомогу та підтримку і на етапі підготовки, і в момент посягання, що, своєю чергою, сприяє прийняттю рішень про вчинення більш тяжких злочинів;
- групі доступні такі способи вчинення злочину, якими не може скористатися злочинець-одинак;
- у групі значно швидше відбувається передача злочинного досвіду; навіть якщо тільки один член злочинної групи володіє тими чи іншими злочинними навичками, передача їх іншим членам групи великого часу не потребує; злочинцю-одинаку, щоб придбати відповідні знання, вміння або навички, потрібен більш тривалий проміжок часу, а в окремих випадках таке «навчання» взагалі неможливе;
- зростає шкода, завдана злочинною діяльністю;
- злочинна діяльність групи може бути істотно розширена як у часі, так і в просторі.

Іншими словами, члени групи, відчуваючи підтримку один одного, почувують себе більш впевнено, це, своєю чергою, призводить до того, що простіше приймаються рішення про вчинення більш тяжких злочинів. Підтримка не завжди виражена у вербальній формі – саме усвідомлення того, що діяльність здійснюється кількома людьми, дає додаткову впевненість у її правильності і, головне, успішності. Якщо до складу групи входять неповнолітні, то їх бажання продемонструвати свої можливості перед оточенням часто призводить до вчинення більш тяжких злочинів, а саме якщо один винний може обмежитися погрозами, то група винних швидше може піти на завдання шкоди життю та здоров'ю потерпілого і т. ін.

Специфіка групи, що вчиняє злочини, на ґрунті ксенофобії, расової та національної ворожнечі, зумовлена тим, що розмір групи досягає декількох сотень або навіть десятків сотень суб'єктів. Це зобов'язує розглядати її не як різновид традиційної групи, але у вигляді натовпу. Названий фактор має дуже велике значення для розуміння суті злочинів категорії. У натовпі діють вже зовсім інші зв'язки та відносини, ніж в простій групі.

Натовп, на відміну від традиційної злочинної групи, організується з випадкових осіб, які співпрацюють в тих чи інших діях. Головною характеристикою натовпу є психологія пристрастей. Натовп нагнітає та розряджає нервово-психічне напруження людей, поставлених в безвихідне положення. Якщо проблеми не вирішуються, натовп починає масові заворушення. Ядро натовпу може скластися під впливом раціоналістичних міркувань і ставити перед собою цілком визначену мету.

Соціальна психологія класифікує різновиди натовпу. За характером поведінки розрізняють чотири основних види:

- випадкову, яку складають випадкові суб'єкти;
- експресивну, що виражає радість чи горе, гнів або протест;
- конвенціональну (наприклад, вболівальників на спортивних зі змаганнях, які тільки в цій ситуації дозволяють собі певні форми поведінки);
- діючу, яка вчиняє активні дії проти якого-небудь об'єкта.

Для того, щоб досліджувати структуру етнічних злочинів, потрібно визначити варіанти встановлення можливих взаємозв'язків націоналістичних партій, рухів та організацій (далі – партій), з одного боку, і злочинних груп та організацій – з іншого. Таких варіантів існує кілька:

- об'єднання осіб виступає і партією і злочинної організацією одночасно;
- частина членів партії об'єдналися в самостійне злочинне угруповання;
- частина членів партії входить в існуюче самостійне злочинне угруповання;
- члени партії не входять в злочинне угруповання на постійній основі, але беруть участь у здійсненні разових злочинів, коли їх цілі збігаються;
- члени злочинного угруповання на ґрунті ненависті приймають участь в партійних акціях.

У будь-якому разі в ході розслідування конкретного злочину або серії злочинних акцій, вчинених на ґрунті національної або расової ворожнечі, важливо детально досліджувати не лише особистості усіх винних осіб, але й факт належності кожного з них до тієї чи іншої партії, руху, організації, а також встановити, входять вони в ту чи іншу злочинну організацію чи ні. Одночасно має бути встановлено і час вступу до кожної з організацій тієї чи іншої винної особи. На думку опитаних слідчих ОВС та прокуратури, злочини на ґрунті етнічної ненависті вчиняються в основному групами осіб без попередньої змови (40%); однією особою (25%) групами осіб за попередньою змовою (17%); організованими групами (15%).

Скінхеди – субкультура правоекстремістського спрямування, яка характеризується відкритим висловлюванням ідей расизму, надмірною ксенофобією, вихваланням націонал-соціалізму, виправдуванням насилля як засобу нав'язування власних інтересів, визнанням фізичної сили та бійцівського духу найважливішими рисами справжнього чоловіка.

У залежності від країни та її регіону, угруповання скінхедів розрізняються за ідеологічними установками, кількісним та якісним складом, ступенем організованості та агресивності. При цьому, єдиної структури скінхедівського руху не існує.

Сьогодні, згідно з широко озвученими даними МВС, в Україні нараховується близько 500 скінхедів. Варто уточнити, що йдеться тільки про стійке «ядро» субкультури; «периферія», що складається з підлітків, котрі вряди-годи відвідують якісь заходи або «тусовки», у таких рухах завжди кількісно значно більша від «ядра». Як і будь-яка інша, неонацистська субкультура припускає можливість різних рівнів «занурення»: є певна кількість розпоросених «модників», які відтворюють зовнішній образ, «тусуються», п'ють пиво, відвідують концерти чи футбольні матчі; а є сталі групи по 5-10 осіб, що цілеспрямовано нишпорять вулицями вечірнього міста, шукаючи жертв із «неправильною» зовнішністю.

Найбільш екстремістськи та радикально настроєними суб'єктами ксенофобії і расизму в Україні є найменш організовані. Моби (невеликі, нестійкі групи молодих хлопців, де самим старшим не набагато більше 20 років), що сформувалися на хвилі моди, в окремому районі, школі, училищі, є найнебезпечнішим і кримінальним крилом нетолерантно налаштованих українців. Високий рівень агресивності, відсутність соціальних зобов'язань, родини, готовність ризикнути, авантюризм, бажання брати участь у протестній діяльності, чіткий поділ «свій – чужий» – небезпечний коктейль, що при з'єднанні з переконаннями, що люди з іншим кольором шкіри – «чужі», приведе до нападів, побиттів і образ іноземних громадян, а також громадян України неслів'янської зовнішності.

Володіючи певного роду політичними амбіціями, а також сповідуючи ідеологію націонал-соціалізму, ультраправі організації прагнуть розширити коло своїх потенційних послідовників. Саме тому як об'єкти рекрутингу для них важливі не тільки футбольні фани, школярі та студенти. Беручи участь у різних акціях, виступаючи проти олігархізації та криміналізації економіки вони отримують можливість працювати з такими аполітичними сегментами як робітники, дрібні торговці, службовці. Ще одну категорію, що легко вербується під прапори українського націонал-соціалізму (і націоналізму, втім, теж) становлять люди, зайво заклопотані ідеями величі українських націй.

У правовій літературі неодноразово підкреслювалася важливість криміналістичного дослідження жертви злочину. Особу потерпілого ціла низка авторів називає як один з основних структурних елементів криміналістичної характеристики злочинів проти особи. Такий акцент цілком зрозумілий, оскільки, як правильно зазначає В.І. Шиканов, особистість потерпілого і характер зв'язку «жертва – суб'єкт злочину» накладають відбиток і на механізм вчинення злочинів, на особливості організації їх розкриття, розслідування і профілактики.

Насамперед актуальною характеристикою потерпілого є приналежність його до будь-якої національності, крім української (частіше єврейської або однієї з так званих «кавказьких національностей»). В інших регіонах ситуація змінюється в залежності від того, яка національність є корінною.

До уразливих етнічних груп належать також роми (цигани). Внаслідок соціально-економічних, культурних й історичних причин більшість членів цієї етнічної групи належать до найбільш вразливих прошарків населення. Стійкі негативні стереотипи масової свідомості, пов'язані з ромами, побутують в українському суспільстві, гостями України, вимушеними переселенцями та біженцями. Саме вони є найчастішими об'єктами ксенофобії: від образ до дискримінації та насильства. Страждають також іноземні студенти, бізнесмени й навіть дипломати.

Серед жертв расистів – вихідці з Африки, Центральної та Південно-Східної Азії, Близького Сходу, Кавказу та Закавказзя і навіть Латинської Америки. Загинули від побиття і поранень, завданих ножами й іншою холодною зброєю, студент із Гамбії, двоє громадян Бангладешу, нігерієць, кореець, араб (біженець із Іраку), біженець із Конго, біженець зі Сьера-Леоне, грузин, громадянин України змішаного (україно-іранського) походження.

По-справжньому серйозного характеру набула проблема расистського насильства щодо іноземних студентів. Потенційно вона може завдати серйозних збитків і міжнародній репутації України, і її економіці. В Україні навчаються близько 40 тисяч студентів із-за кордону. Найбільше на навчання приїждять з Ірану, Сирії, Туреччини, Китаю, Індії та інших країн Азії та Африки.

Значний відсоток опитаних слідчих ОВС та прокуратури (53%) вважає найбільш характерною рисою, притаманною жертвам цієї категорії злочинів є їх зовнішність, 24% вважають такою – спосіб життя жертви. Злочини категорії характеризуються тим, що для злочинця не настільки важливі особистісні якості кожного з потерпілих. Визначальним для нього є те, що кожен з них з його точки зору належить до визначеної (однієї і тієї ж) етнічної (національної або расової) групи. Потерпілими можуть бути як громадяни України, так і іноземці, а також особи без громадянства.

При вчиненні дій, спрямованих на порушення національної чи расової ворожнечі, передовсім необхідно вирішити, кого можна розглядати в якості потерпілого, кому завдається шкода, якщо ця шкода нематеріальна, його наслідками не є смерть або шкода здоров'ю потерпілого чи іншої особи. В якості потерпілого в таких випадках слід розглядати тих осіб, чий національній чи расовій гідності завдається шкода. При цьому потерпілим може бути практично будь-який представник тієї національності або раси, стосовно якої відбувається ворожнеча. Він буде потерпілим у широкому розумінні цього слова, тобто буде тим, кому злочинцем завдана значна шкода. Але чи буде така особа потерпілим у вузькому, процесуальному, значенні цього слова сказати складно.

Висновки. Підбиваючи загальні підсумки щодо огляду поняття та криміналістичної характеристики злочинів, вчинених на ґрунті ксенофобії, расової та національної ворожнечі, слід сформулювати низку положень, що в цілому зводяться до таких напрямків:

1. Злочини на ґрунті ненависті – це, передовсім, злочини, породжені упередженнями, забобонами (*bias, prejudice*) стосовно осіб іншої раси, національності, релігії, сексуальної орієнтації тощо; це кримінальна дія, що вмотивована, принаймні, груповою приналежністю жертви.

2. Суб'єктами злочинів досліджуваної групи можуть виступати як окремі особи, так і групи осіб, при цьому групи дуже численні. Вивчення особливостей особистості злочинця-одинака не являє великої складності. У разі ж вчинення злочину групою осіб, дослідження особливостей особистості та мотивів поведінки кожного з винних має бути доповнено дослідженням тих зв'язків, які існують між ними і не тільки визначають ієрархію мотивів в групі, але можуть впливати на зміну ієрархії мотивів будь-якого з індивідуумів.

3. Насамперед актуальною характеристикою потерпілого є приналежність його до будь-якої національності, крім української (частіше єврейської або однієї з так званих «кавказьких національностей»). В інших регіонах ситуація змінюється в залежності від того, яка національність є корінною. Для злочинця не настільки важливі особистісні якості кожного з потерпілих. Визначальним для нього є те, що кожен з них з його точки зору належить до визначеної (однієї і тієї ж) етнічної (національної або расової) групи. Потерпілими можуть бути як громадяни України, так і іноземці, а також особи без громадянства.

Література:

1. Волков Б.С. *Личность преступника (уголовно-правовое и криминологическое исследование)* / Б.С. Волков. – Казань: Казанский университет, 1972. – 365 с.
2. Васильев В.Л. *Психологические аспекты преступлений, совершаемых на почве национальных конфликтов, и их расследование* / В.Л. Васильев // *Проблемы ответственности за разжигание межнациональной розни: Сборник статей*. СПб., 1994. – С. 41.
3. Кустов А.М. *Особенности механизма преступлений, совершаемых толпой на межнациональной почве* / А.М. Кустов // *Проблемы ответственности за разжигание межнациональной розни. Сборник статей*. СПб., 1994. – С. 125.
4. Колесниченко А.Н. *Криминалистическая характеристика преступлений: учеб. пособие* / А.Н. Колесниченко, В.Е. Коновалова. – Харьков: Юрид. институт, 1985. – 92 с.
5. Лисиченко В.К. *Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений* / В.К. Лисиченко. – К.: Вища шк. Головное изд-во, 1988. – 405 с.
6. Селиванов Н.А. *Криминалистическая характеристика преступлений и следственные ситуации в методике расследования* / Н.А. Селиванов // *Соц. законность*. – 1977. – №2. – С. 56-59.
7. Шиканов В.И. *Криминалистическая виктимология и практика расследования убийств: учеб. пособие* / В.И. Шиканов. – Иркутск, 1979. – 43 с.
8. Кобзін Д.О. *Нетолерантна діяльність та організації в Україні. Результати соціологічного дослідження* / Д.О. Кобзін, А.М. Черноусов. – Харків, ХІСД. – 2008. – 43 с.
9. Корж В.П. *Теоретические основы методики расследования преступлений, совершаемых организованными преступными образованиями в сфере экономической деятельности: монография* / В.П. Корж. – Х.: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002. – 412 с.